

ve Spojených státech, nazvané *K otázce vytváření orgánů státního řízení vědy v USA*.

* * *

Nesporně výrazným rysem posledního sešitu řady *Vědecké řízení společnosti* je způsob, jakým dokázali autoři jednotlivých příspěvků propracovat a ve svých tématech aplikovat myšlenky z diskusí, závěrů a rezoluce XXIV. sjezdu KSSS. Již na první pohled je patrné, že velká většina statí v té či oné formě ze sjezdových materiálů vychází. Je však přínosem autorů, že se nespokojili jen s rozpracováním těchto závěrů v obecnější rovině, ale že mimo to dokázali — např. v příspěvcích o řízení výrobních kolektivů a o koncentraci a integraci — volit přístup úžeji zaměřený a konkrétnější.

O všech šesti vydaných číslech řady *Vědecké řízení společnosti* můžeme říci, že svým širokým tematickým záběrem a využíváním pohledů různých společenských disciplín na otázky sociálního řízení, sociálního plánování a sociálního prognózování jsou pro čtenáře inspirující a poučné. V žádném případě by neměly ujít pozornosti těch sociologů, jejichž zájem o tyto problémy a jejich řešení je opravdový.

Miroslav Foret

G. M. Andrejeva (ed.): Lekcijskij po metodike konkretnykh socialnykh issledovanij

(Přednášky z metodiky konkrétních sociálních výzkumů)

Moskva, nakl. Moskevské státní university 1972

Kolem některých problémů konkrétního sociologického výzkumu chodíme nejednou jako kolem horké kaše: tu a tam nejsme s to vzít na vědomí některé spontánně vzniklé „pravidelnosti“ empirických šetření (například fakt realizace konkrétního výzkumu při absenci souboru teoreticky fundovaných hypotéz), jindy spíše proklamujeme než realizujeme požadavek sepětí teorie a empirických dat, protože prostě chybí řada nezbytných mezistupňů, zprostředkujících článků mezi „syrovou“ empirií a „vysokou“ teorií. Vzhledem nenáročná knížečka s naprosto neambi-ciózním titulem *Přednášky z metodiky konkrétních sociologických výzkumů* odpovídá na řadu právě našich aktuálních otázek věcně, poučeně a neobyčejně důrazně. Obecně bych ji charakterizoval — přes její záměrně učebnicový charakter — snad jako jeden z prvních marxistických pokusů realisticky zobecnit a na vysoké metodologické úrovni zhodnotit dosavadní zkušenosti z dnes již téměř nepřehledné řady konkrétních výzkumů provedených v SSSR. Zdůrazňuji ne náhodou, že jde o realistické zobecnění, protože autoři nikde nic neproklamují, žádný z reálných problémů, které vznikají v procesu empirických šetření, neobchází verbálními klíši, prostě a věcně upozorňují na mnohá úskalí empirického výzkumu, jichž si výzkumník musí být vědom, i když momentálně neznáme žádný způsob, jak se jim vyhnout.

Autorský kolektiv vedený profesorkou Galinou Michajlovnou Andrejevovou, u nás ostatně dobře známou, předkládá čtenáři soubor přednášek, jež vyslechli posluchači filosofické, psychologické a žurnalistické fakulty Moskevské státní university. Sám výčet fakult, kde věnují pozornost hluboké informovanosti o sociologické metodologii, je ostatně i pro nás v mnoha ohledech instruktivní. Kniha je rozdělena do pěti částí, jež jsou tematicky limitovány tím, že problematika je soustředěna kolem zpracování programu konkrétního výzkumu a sběru primární sociologické informace, přičemž problémy „měření sociálních charakteristik“ a způsoby zpracování a analýzy sociologických dat mají být předmětem další připravované práce. První oddíl (G. M. Andrejevová) je věnován programu *konkrétního výzkumu*, druhý *pozorování jako metodě konkrétního výzkumu* (L. A. Petrovská), třetí *studiu dokumentů* (G. M. Andrejevová), čtvrtý *dotazníku* (V. I. Dobrenkov) a konečně závěrečný (A. P. Kuprijanov) *experimentální metodě*.

Z obecně metodologického hlediska je nepochybně nejzajímavější úvodní část, která kromě pedagogicky a didakticky nezbytné rekapitulace věcí vcelku známých otevírá řadu diskusních problémů, jež dokonce — i za cenu jistých zjednodušení — ostře vyhrocuje a na něž tedy chceme především upozornit. Výstavba programu konkrétního výzkumu není podle autorky prostá rutinní záležitost, byť by šlo o výzkum sebeaplikovanější, ale je prací především teoretickou. Ani sovětská sociologové se totiž nevyhnuli problémům, jež jsou s rutinizací empirických výzkumů spjaty, a autorka dokonce poukazuje na to, že obháji krajně či alespoň jednostranně rutinních přístupů vypracovali dokonce jejich jakési ex post odůvodnění (například Šljapentoch v jinak pozoruhodné práci *Sociologie pro všechny* říká, že příliš pečlivá a příliš skrupulózní práce na programu šetření je zbytečná, protože „mnohé se objasní, vyvějí a doplní prostě během výzkumu samého“). Andrejevová, ale podobně i Zdravomyslov, Jadov, Grušin a další pokládají naopak vypracování programu za akt klíčový, který zásadně podmiňuje úspěch celého šetření. Zpracování programu výzkumu se autorce rozpadá na dvě relativně samostatné etapy — na etapu metodologickou a procedurální. Už samo terminologické rozlišení je zajímavé a pro nás poněkud neobvyklé. Metodologická část se skládá z: 1. vymezení problému, 2. charakteristiky úkolů výzkumu, 3. zpřesnění pojmů, 4. předběžného popisu objektu, 5. formulace hypotéz. Procedurální část pak zahrnuje: 1. sestavení základního plánu výzkumu, 2. popis metod a technik sběru dat, 3. popis způsobu analýzy dat v závislosti na povaze hypotéz.

Všimněme si podrobněji některých zajímavých problémů, které autorka otevírá. Především uvádí, že empirický výzkum má smysl tehdy a jen tehdy, jestliže objektivně existuje problémová situace, pro niž je obvykle charakteristický rozpor v tom smyslu, že víme o tom, že lidé mají potřebu určitých

cílových, praktických či teoretických činností, ale neznáme cesty, prostředky, způsoby realizace těchto činností (formulace J. S. Žari-kova). Smyslem empirického výzkumu je pak identifikovat tyto potřeby a najít způsoby jejich uspokojení. Tato definice problémové situace je dosti široká, aby pokryla podstatné oblasti empirických, v sociologii nejčastějších výzkumných aktivit. Andrejevová však současně upozorňuje, že mohou nastat (vypomůžeme-li si poněkud zjednodušující typologií) tři základní situace: 1. Problémová situace je fiktivní, výzkumný problém je tedy de facto pseudopřírodním. 2. Problémová situace je sice reálná, ale je sporný stupeň její společenské závažnosti. 3. Výzkumník problémovou situaci sice „intuitivně tuší“ (termín G. M. A.), ale není schopen ji přesně zformulovat. Je neobyčejně sympatické, že autorka žádnou z těchto možných situací (a každý, kdo měl co činit s konkrétním výzkumem je koneckonců zná z vlastních zkušeností) nebagatelizuje. Konstatuje, že „je obtížné zformulovat nějaké určité a jednoznačné kritérium, které by pomohlo za všech okolností bezchybně rozlišit skutečný problém od problému spíše vymyšleného,“ zdůrazňuje, že ne každý výzkum může pretendovat na to, aby řešil velké, zásadní problémy v celé jejich šíři, a varuje tedy před (cožpak u nás neznámou?) empiricistní megalomanií atd. Varuje zejména před tím, aby sociologové nevzbuzovali „neodůvodněná očekávání“ u pracovníků z praxe, zvláště jde-li o výzkumy aplikované, prakticky cílené, sociotechnické. Autorka si je totiž velice dobře vědoma psychologicky nepříjemné situace, kdy výsledkem empirického šetření je konstatování všeobecně známého, „toho, co každý ví“. Nad touto skutečností nelze prostě mávnout rukou, protože může zakládat jistou nedůvěru vůči sociologii jako teoreticko-empirické vědě. Specifikum sociologické informace je ovšem (a to také „každý ví“, jen zřídka kdy si to však uvědomujeme právě ve vztahu k sociologii) právě v tom, že příjemce sociologické informace je současně aktivním aktérem sociálního života, nejednou dokonce aktivním aktérem sociální situace, jež je sama předmětem výzkumné akce. Je proto přirozené, že jen zřídka kdy sociologická informace nějakým způsobem „nekoinciduje“ s životní zkušeností jejích příjemců. Známá kontrapozice sociologie a „zdravého rozumu“, jak nám ji kdysi předvedl Lazarsfeld, je spíše dramatickou nadsázkou než běžnou sociologickou situací. Autorka však zcela po právu zdůrazňuje, že empirické a nejednou i nákladné ověřování „všeobecně známých pravd“ má reálné oprávnění, ale jen za zcela určitých podmínek. Především – za určitých okolností je třeba i „otřepanou pravdu“ (autorka užívá termínu „choďačeje mněníje“) dokázat, aby se nemohla stát předmětem (obvykle ideologicky zahrocených) spekulací. Jindy je nezbytná přesná kvantifikace, stanovení kvantitativních charakteristik „obecně známého jevu“. A konečně, „obecně známá pravda“ může mít charakter předsudku nebo může odrážet značně rozšířený, tedy obecný

omyl, který je „důsledkem nedostatečného rozvoje té či oné oblasti poznání“. V této a v dalších souvislostech je uvedena řada konkrétních, velice instruktivních příkladů ze sovětské výzkumné praxe.

Andrejevová pak přechází k některým speciálnějším problémům, z nichž chci upozornit alespoň na dva. Veliký důraz je položen na nezbytnost zpřesnění teoretických pojmů pro potřeby empirického výzkumu, a to i těch, které se zdají být jasné, nediskusní (autorka uvádí jako příklad pojmy osobnost, hodnota, kultura, ale i práce, společenská aktivita atd.). Všechny pojmy musí být jednoznačně definovány a v maximální míře musí být vyloučen vliv běžného jazyka s jeho tendencí k víceznačnosti, metaforičnosti apod. Jedinou cestou od teorie k empirii, říká autorka, je nezbytný rozklad teoretických pojmů, jejich empirická interpretace. Problém, který kdysi (opět s příslušnou dramatickou nadsázkou) otevřel operacionalismus, není sám o sobě pseudopřírodním. Rozdíl mezi operacionalistickým či obecněji novopozitivistickým „hledáním referentů“ a marxistickým pojetím empirické interpretace teoretických pojmů spočívá v tom, že zatímco operacionalista je ochoten ponechat v konceptuální výbavě sociologie pouze empiricky interpretované, a tedy zredukovaný pojem a „čistě teoretické“ pojmy ze sociologie prostě exkomunikuje, marxistický výzkumník se vždy k východisku teoretickému pojmu vrací. Autorka dále navrhuje určitou typologii hypotéz (popisné a výkladové), která jí slouží jako východisko pro typologii výzkumných plánů (orientační, v originále „razvědyvatelný“, který postrádá hypotézy, analytický, který pracuje s hypotézami popisnými, a experimentální, který je založen na hypotézách výkladových). Právě v této souvislosti autorka kladě otázku: „Je vůbec přípustný výzkum bez explicitních hypotéz?“ Nejsnazší odpověď je přirozeně záporná, ačkoli výzkumná praxe se jí vzpírá. Orientační, deskriptivní výzkumy bez hypotéz jsou nejen možné, ale jsou funkční teoreticky (empirické generalizace slouží či mohou sloužit jako hypotézy dalších šetření) a nejednou i prakticky (prostá kvantifikace základních relací je prakticky cennou sociologickou informací). Absence hypotéz ovšem nesmí nikdy znamenat neschopnost přesně formulovat výzkumný problém. Zvlášť sympaticky pak zní požadavek formulovat maximum hypotéz tak, že je odvozujeme z teorie. Autorka si je velice dobře vědoma nejen metodologické náročnosti tohoto postupu (ačkoli jde o postup prokazatelně nejefektivnější a dokonce ekonomicky nejohospodárnější), ale i toho, že na jedné straně prostě postrádáme teorie, z nichž bychom mohli odvozovat hypotézy (jako příklad uvádí oblast masové komunikace a mezilidských vztahů v malých skupinách), a na druhé straně mezi „rutinními výzkumníky“ existuje značně obecná nechuť k teorii nebo – mírněji řečeno – nezvyk obracet se k teorii jako východisku pro formulaci potřebných hypotéz. Celá úvaha tedy implicitně ústí v požadavek (autorkou detailněji formulovaný v jiných studiích) rozví-

jet na bázi empirického výzkumu marxistické teorie středního dosahu, bez nichž je spojení teorie a empirie nejen nesnadné, ale nejednou zcela nemožné.

Ačkoli všechny další kapitoly jsou v mnoha ohledech zajímavé a nejednou dokonce základním přístupem originální (to platí například o části věnované experimentu, která zajímavě spojuje obecně metodologické úvahy s praktickou instruktáží), zmíním se pouze o části týkající se sociometrického testu. Autor kapitoly V. I. Dobrenkov chápe sociometrický test jako specifickou formu dotazníku, proti čemuž nelze mít námitek. Popis testu je věcný, instruktivní, neopakuje se věci dnes již obecně známé (úvodní vazba sociometrického testu na spekulativní koncepci morenovskou je konstatována, ale nijak zvlášť komentována), což jsou všechno jednoznačná pozitiva. Zdá se mi však, že klasifikace sociometrických kritérií, jakkoli originální, je více než sporná. Pojmoslovně je nadto v nesouladu s obvyklou metodologickou terminologií (například rozlišení kritérií na komunikativní a gnostická nebo na jednostranně pozitivní, jednostranně negativní a oboustranná). Autor podle mého soudu také přeceňuje informační význam sociometrických indexů, které by vyžadovaly podrobnější metodologický komentář.

Celá práce je svědectvím o tom, že konkrétní metodologie, úzce spjatá s tradicí sovětské logiky a metodologie vědy, se stává jedním z nejsilnějších míst sovětské sociologie. Ostatně i čtenář solidně orientovaný v metodologické literatuře může být udiven množstvím původní sovětské literatury, na niž autoři odkazují. Závěrem ještě terminologická poznámka: sovětská metodologové na jedné straně bez zvláštních skrupulí používají termínů jako „kontent-analiz“ pro obsahovou analýzu či „stratificirovannaja model naselenija“ apod., na druhé straně zavádějí někdy více, někdy méně teoreticky zdůvodněné pojmoslovné difference. I této stránce věci bude asi nutno věnovat příslušnou pozornost (zvláště v českých překladech).

Miloslav Petrusek

Talcott Parsons: The System of Modern Societies

(Systém moderních společností)

Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1971, 152 s.

Tato Parsonsova práce, kterou již autor ohlásil jako samostatnou druhou část svého díla z roku 1966 – *Společnosti, vývojové a srovnávací hodnocení* (v českém překladu v nakladatelství Svoboda 1971) – vyšla s určitým zdržením až v roce 1971. Skládá se z předmluvy, 8 kapitol, do nichž patří úvod a závěr, a je opatřena společným jmenným a věcným rejstříkem.

Obě Parsonsovy knížky představují do určité míry změnu v autorově myšlenkovém vývoji. Je-li správné tvrzení jednoho z nejprísnějších amerických kritiků Parsonse A. Gouldnera, že jeho „velká teorie“ je mimo

jiné též neustálou konfrontací s marxismem, pak musíme konstatovat, že Parsons se snaží též proti marxismu vytyčit svou specifickou koncepci společenského vývoje. Zároveň podává určité periodizační schéma a pokouší se zdůvodnit jeho kritéria. Až do roku 1966 jakékoli širší vývojové koncepce a pokusy o periodizaci dějinného procesu u Parsonsové rozsáhlém díle chyběly. Zatímco kniha *Společnosti* z roku 1966 je kromě obecně teoretické a pojmové části věnována analýze takzvaných primitivních a přechodných společností, je nyníjší recenzovaná práce orientována převážně na analýzu moderních společností. Samozřejmě, že ani zde nechybí úvodní a již u Parsonse obligátní stručné rozvinutí základních kategorií obecné teorie jednání a teorie systémů.

V úvodní kapitole Parsons čtenáře seznámuje se svým pojetím moderního typu společnosti, kterou zasazuje do Evropy a interpretuje ji po výtte jako fenomén Západu. Tato společnost je dědicem západní části římského impéria a bylo to západní křesťanství, které poskytlo základnu, z níž se odvíjel „systém moderních společností“.

Parsons uvádí, že jeho práce má mnoho intelektuálních zdrojů. Nejvíce však akcentuje německou idealistickou filosofii, dále Marxe a M. Webera. Hegelova a Marxova teorie společenského vývoje má však podle Parsonse příliš určitý časový záběr, a proto Parsons považuje M. Webera za autora mnohem subtilnější koncepce, již je možno použít k analýze moderních systémů společnosti. Z toho důvodu je Parsonsova práce, podle jeho vlastních slov, psána v duchu Weberovy koncepce, i když se autor snaží začlenit do své knihy vývoj sociologické teorie za posledních padesát let. Zvláště se odvolává na biologii, která poskytuje určitý pevný základ pro koncepci společenské a kulturní evoluce, a spojuje ji současně s obecnější teorií vývoje živých systémů.

Parsons vychází z celkem správného předpokladu jednoty lidského rodu a z jeho historické vývojové diferencovanosti. V duchu svých dřívějších koncepcí však zdůrazňuje, že pro dějinnou diferenciaci člověka je důležitá především schopnost lidského rodu se učit, tvořit a užívat kulturní symboly. Historická evoluce člověka mimo jiné spočívá ve zvýšené schopnosti adaptace a autor se domnívá, že toto kritérium lze obhájit, aniž by bylo nutno upadat do osidel hodnotících soudů.

Druhá kapitola recenzované práce je podle Parsonsova zvyku především výkladem jeho základních kategorií a pojmů v rámci obecné teorie jednání a obecné teorie systémů. Větší pozornost je věnována kategorii, kterou Parsons již stručně nadhodil ve své první knize z roku 1966; jde o kategorii tzv. *Societal Community* (v českém překladu společností komunita). Tento termín je jádrem Parsonsova pojetí sociálního systému a koncentruje pozornost na jeho známý problém vnitřní integrace společnosti. Z kategorií evolučního vývoje Parsons zdůrazňuje čtyři procesy strukturálních změn, které mají význam